

Nr 196

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående statligt stöd till förbättrad torrläggning av Kvismaredalen m. fl. områden i Örebro län; given Stockholms slott den 2 november 1962.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över jordbruksärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla de förslag, om vilkas avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

Under Hans Maj:ts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro.

BERTIL

Eric Holmqvist

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås, att statligt ekonomiskt stöd och annan medverkan skall lämnas till att genomföra torrläggning och andra rationaliseringsåtgärder beträffande 7 000 ha jordbruksjord, som ligger i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön på Närkes slättbygd.

Utdrag av protokollet över jordbruksärenden, hållet inför Hans Kungl. Höghet Regenten, Hertigen av Halland, i statsrådet å Stockholms slott den 2 november 1962.

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, LINDSTRÖM, LANGE, LINDHOLM, KLING, SKOGLUND, EDENMAN, JOHANSSON, AF GEIJERSTAM, HERMANSSON, HOLMQVIST, ASPLING.

Chefen för jordbruksdepartementet, statsrådet Holmqvist, anmäler efter gemensam beredning med chefen för finansdepartementet fråga om *statligt stöd till förbättrad torrläggning av Kvismaredalen m. fl. områden i Örebro län* samt anför följande.

Genom beslut den 30 juni 1949 uppdrog Kungl. Maj:t åt lantbruksstyrelsen att låta verkställa de utredningar, som kunde befinnas lämpliga, rörande åtgärder för torrläggning av vattenskadade marker invid Hjälmarens och i Kvismaredalen i Örebro län. I skrivelse den 30 november 1960 lämnade styrelsen redovisning för dittills verkställda undersökningar och fogade därtill bl.a. teknisk utredning av lantbruksingenjören i Örebro län. Över skrivelsen avgav styrelsen för lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök yttrande. Den 15 mars 1961 anmodades lantbruksstyrelsen att utföra vissa ytterligare undersökningar i syfte att belysa ämnet.

I skrivelse den 23 januari 1962 inkom lantbruksstyrelsen med redogörelse för nämnda ytterligare undersökningar samt med förslag rörande de ifrågasatta torrlägningsåtgärderna. Till skrivelsen hade fogats ekonomisk utredning upprättad inom lantbruksstyrelsen, utredning angående åtgärdernas betydelse för samhällsutvecklingen upprättad genom länsstyrelsens i Örebro län försorg samt yttranden av länsstyrelsen och lantbruksnämnden i Örebro län ävensom av Hjälmarens och Kvismarens sjösänkningsbolag.

På uppdrag av Kungl. Maj:t den 27 april 1962 har *lantbruksstyrelsen* i skrivelse den 13 september 1962 redovisat resultatet av vissa kompletterande utredningar samt lämnat förslag till statens medverkan till finansieringen av avdikningsåtgärder och övriga rationaliseringsåtgärder i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön. Styrelsen har därvid dels i samråd med *sjöfartsstyrelsen*, *vattenfallsstyrelsen*, *kommerskollegium*, *statskontoret* samt *länsstyrelserna i Södermanlands och Örebro län* verkställt utredning rörande återverkningarna i Hjälmarens och dess utlopp av torrlägningsåtgärder i nysnämnda områden, dels i samråd med *lantmäteristyrelsen* och länsstyrelsen i Örebro län och i kontakt med berörda kommuner och markägare verkställt utredning rörande omfattningen av erforderliga rationaliseringsåtgärder i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön.

Vidare har i en av lantbruksstyrelsen med skrivelse den 28 september 1962 överlämnad skrift från naturskyddskonsulenten Erik Rosenberg, Örebro, framförts vissa naturskyddssynpunkter på den ifrågasatta torrläggningen av Kvismaredalen. Därjämte har Hjälmarens och Kvismarens sjösänkingsbolag i en den 5 oktober 1962 dagtecknad promemoria framfört synpunkter i ärendet.

Tidigare torrlägningsåtgärder i Kvismaredalen och angränsande områden. Kvismaredalen, som genomflyts av Täljeån, ligger i Närkes slättbygd invid Hjälmaren. Den närmare belägenheten framgår av karta, som torde såsom *bilaga* få fogas till statsrådsprotokollet i ärendet. Trakten bestod fram till mitten av 1800-talet huvudsakligen av kärr och mossar med ett antal grunda sjöar. Under tiden 1850—1870 torrlades enbart inom Täljeåns nederbördsområde ca 6 000 ha. Häre ingick de båda områdena Mosjöbotten och Västra Mosjön, vilka före torrläggningen var sjöar. Efter att tidigare ha utgjorts av fågelrika sankängar och sjöar, Västra och Östra Kvismaren, torrlades även Kvismaredalen under 1880-talet i samband med att Hjälmaren sänktes ca 1,3 meter. Sänkingsföretaget bekostades helt av markägarna, sammanslutna i ett bolag, Hjälmarens och Kvismarens sjösänkingsbolag. I samband med sänkningen vidtogs vissa åtgärder för sjöfarten i Hjälmaren och för reglering av avrinningen från sjön samt kanalisering av Täljeån genom Kvismaredalen på en sträcka av över två mil. Härigenom tillkom Kvismare kanal. Genom de olika åtgärderna förbättrades torrläggningen för drygt 18 000 ha huvudsakligen odlingsbar mark, varav ungefär 7 000 ha inom Kvismaredalen. Kostnaden uppgick till ca 4 000 000 kr. För att underlätta finansieringen erhöles ett statligt lån om 2 000 000 kr., som slutbetalades år 1940.

I samband med att bolaget erhöles tillstånd att genomföra sjösänkingsföretaget ålades det bl. a. att underhålla farlederna i Hjälmaren, att underhålla och bekosta skötseln av en regleringsdamm samt att ombesörja viss utprickning i Hjälmaren. Bolaget skulle avsätta 100 000 kr. till en av statskontoret förvaltd fond, vars avkastning skulle användas till de bolaget ålagda underhållskostnaderna. Fondens behållning uppgår nu till ca 410 000 kr. och avkastningen till omkring 13 000 kr. per år. Genom beslut av 1952 års riksdag (prop. 192; SU 164; rskr. 311) övertog staten tills vidare fr. o. m. den 1 juli 1952 bolagets skyldigheter i fråga om underhåll och utprickning av Hjälmarens farleder samt skötseln av regleringsdammen. Kostnaderna bestrids alljämt i första hand av fondens avkastning och därutöver i mån av behov av statsmedel.

Huvuddelen av de i samband med sjösänkningen torrlagda områdena odlades upp under 1880-talet, nya byggnader uppfördes och traktens jordbruk hävdade sig väl. Efter hand har emellertid den nyvunna jordbruksjorden både i Kvismaredalen och i Mosjöområdet utsatts för allt mer besvä-

rande översvämningar. Detta beror på att de torrlagda markerna överst bestod av ett mer eller mindre djupt lager kärrtorvjord, som genom brukningen komprimerades och bortodlades, varigenom markytan sänkts med en à två centimeter per år. Vidare har vattenföringen vid flöden ökat i Täljeån till följd av dikningar uppströms. På grund härav har torrläggningen måst förbättras en gång i Västra Mosjön och två gånger i Mosjöbotten. I Kvismare kanal har däremot endast rensningar utförts.

Sedan 1945 har undersökningar pågått rörande möjligheterna att förbättra torrläggningen i Kvismaredalen. De förberedande undersökningarna, som utfördes av lantbruksingenjören i länet, visade, att snabba åtgärder var nödvändiga om Kvismaredalen skulle kunna behållas för jordbruksproduktion. Så småningom vidgades undersökningarna till att avse även Mosjöbotten och Västra Mosjön, där förbättrad torrläggning ånyo blivit aktuell. Under de första utredningsåren undersöktes bl. a. möjligheterna att genom en ny sänkning av Hjälmarens komma till rätta med översvämningssproblemen. Då detta visade sig vara en mindre lämplig väg, övergick man till att pröva förutsättningarna för att göra invallningar. Bl. a. färdigställdes 1957 en provinvallning omfattande en areal av omkring 450 ha. Till kostnaderna för de utredningar, som gjorts sedan 1949, har anvisats omkring 270 000 kr. av statsmedel.

Nuvarande förhållanden. Bygden omkring Täljeån och Kvismare kanal utgör ett tätbebyggt område av såväl jordbruks- som industrikaraktär. Inom jordbruket i bygden har under senare tid återhållsamhet med investeringar i bl. a. byggnader kunnat förmärkas, sannolikt i avvaktan på beslut i frågan om att förbättra torrläggningen. Viss planläggning och även investeringar i tätorter i och intill de vattenskadade områdena är likaledes beroende av frågans lösning.

Den utveckling mot allt sämre *avdikningsförhållanden*, som nämnts i det föregående, har nu medfört att omkring 12 300 ha åker är vattenskadade. Därav hänför sig 5 300 ha till invid Hjälmarens belägna marker, 5 200 ha till Kvismaredalen, 1 000 ha till Mosjöbotten och 800 ha till Västra Mosjön.

Ytan på markerna utmed Hjälmarens har sänkts betydligt. Området lider nu av såväl hög- som medelvattensskador. Större delen av de bättre jordarna eller nära 1 000 ha har invallats. Andra delar av de vid sänkningen av Hjälmarens torrlagda arealerna brukas inte längre som åker, beroende på att torvjorden underlagrats av stenig morän, som inte lämpar sig för odling.

Ytsänkningen i Kvismaredalen uppgår hittills till genomsnittligt 70 centimeter. Såväl hög- som medelvattensskador förekommer. Omkring en tredjedel av området har ett torvjordslager som är mindre än 30 centimeter djupt. Torvjorden är i genomsnitt 55 centimeter djup och är i regel lagrad på gyttjig lera. Sammanlagt 680 ha har invallats. Syneförrättning för invallning av ytterligare ett område har sökts, men vilar f. n.

Även i Mosjöbotten och Västra Mosjön har ytsänkningen varit kraftig. Numera är dock det ytliga torvjordslagret i stort sett bortodlat och man har

nått ner till den underliggande gyttjiga leran. Därmed upphör ytsänkningen. Områdena besväras av översvämningar vid flöden. Syneförrättningar avseende förbättrad torrläggning har sökts för de båda områdena.

När det gäller de nuvarande *fastighetsförhållandena* i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön framgår bl. a. följande av utredningarna.

Antalet bruksenheter, till vilka hör mark inom områdena, utgör 636. De har en totalareal av ca 24 000 ha, varav 16 000 ha utgör åker. Av åkerarealen ligger 44 procent eller 7 000 ha inom de vattenskadade områdena. Av bruksenheterna har 65 procent 2—20 ha åker, 38 procent 20—50 ha åker och 7 procent mer än 50 ha åker. Genomsnittligt har antalet ägoskiften per bruksenhet beräknats överstiga 3,5. Storleksfördelningen och ägosplittringen varierar betydligt mellan olika delområden. Vissa områden domineras således av storjordbruk, medan andra områden är uppdelade på små, ofta illa arronderade bruksenheter.

Bebyggelsen ligger på bruksenheternas fastmarksdelar, vilket gör att avståndet från brukscentrum till de nu vattenskadade åkrarna ofta uppgår till tre à fyra kilometer. Bebyggelsen ligger i rad längs en byväg eller ibland utspridd inom hemmanet. Över 90 procent av bostäderna är i tillfredsställande skick. Ekonomibygnaderna är inte av samma goda standard som bostäderna, men har dock som regel underhållits väl. Av ladugårdarna redovisas 33 procent som otillfredsställande. Vid 37 procent av bruksenheterna har mjölkproduktionen upphört. Inom området är jordbruksproduktionen i stället i stor utsträckning inriktad på spannmål.

Av lantbruksstyrelsen redovisade utredningar och förslag. I de utredningar, som verkstälts i fråga om ytterligare torrlägningsåtgärder i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön, redovisas *vissa överväganden rörande torrlägningsåtgärdernas betydelse för bygden*. Såsom utgångspunkt för dessa överväganden diskuteras de alternativ, som kan föreligga för den framtida markanvändningen inom de vattenskadade områdena. De alternativ, som därvid är möjliga, anges vara å ena sidan bibehållet jordbruk genom torrläggning och å andra sidan försumpning med övergång till impediment. Till stöd för denna slutsats uttalas bl. a. följande.

Möjligheterna att undvara torrlägningsåtgärderna genom skogsplantering av åkern eller genom förändrad driftsform har övervägts. Det har därvid konstaterats att det med hänsyn till de återkommande, långvariga översvämningarna inte torde vara möjligt att överföra annat än mindre områden till skogsmark. Risk föreligger nämligen att plantorna kvävs. Vid bibehållet jordbruk har driftsform inriktad på animalieproduktion och med åkern utnyttjad för vallodling ansetts vara den lämpligaste, om torrläggning ej kommer till stånd. Ytsänkningen elimineras dock inte helt genom övergång till sådan driftsform. En sådan driftsform skulle därför endast i någon mån fördröja försumpningen, men inte göra det möjligt att på längre sikt bibehålla jordbruket i området. Några andra godtagbara alternativ att utnyttja marken vid utebliven torrläggning har inte framkommit.

Rörande de konsekvenser en försumpning kan väntas medföra anförs följande i länsstyrelsens i Örebro län utredning angående torrlägningsåtgärdernas betydelse för samhällsutvecklingen i bygden.

Om den nu vattenskadade åkerarealen 1975 är helt obrukbar, beräknas jordbruksbefolkningen i området då ha minskat med 900—1 000 personer utöver den minskning, som vid bibehållen åkerareal väntas till följd av den pågående strukturrationaliseringen. Inräknas även servicenäringarna beräknas försumpningen förorsaka en folkminskning av 1 200—1 300 personer. Åtskilliga sociala problem väntas uppkomma inom den befolkning, som under allt större svårigheter dröjer sig kvar inom det av försumpningen berörda området. Att uppge en bygd kan vidare inverka menligt på hela traktens attraktivitet och därmed få ytterligare konsekvenser på befolkningsutvecklingen.

Av utredningarna framgår vidare, att försumpning av området beräknas medföra förlust av eller inskränkt nytta av investeringar i bl. a. byggnader och anläggningar till betydande värden. För de berörda tätorterna beräknas en sammanlagd sådan förlust av omkring 11 400 000 kr. För glesbygden — jordbruken ej inräknade — uppges motsvarande belopp till ca 3 600 000 kr. Den bebyggelse vid jordbruken, som väntas bli överflödigt, värderas till 10 000 000 kr. Skillnaden mellan markvärdet utan byggnader i torrlagt skick och i försumpat skick beräknas slutligen till 14 000 000 kr. för hela det vattenskadade området.

Ur jordbrukssynpunkt anses områdena vara bland de bästa inom Örebro län. Åkrarna ger, när de inte besväras av översvämningar, mycket goda skördar. Vidare är byggnaderna väl underhållna och av övervägande god beskaffenhet. Även om fastighetsstrukturen merendels är otillfredsställande i vissa delar av områdena, så är förutsättningarna ur bl. a. topografisk synpunkt gynnsamma för att tillskapa ändamålsenliga brukningsenheter.

Länsstyrelsen i Örebro län anser, att det samhälleliga intresset av att torrlägningsåtgärder genomförs i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön är så betydande, att samhällets stöd är motiverat även ur andra synpunkter än de jordbruksekonomiska. Såväl lantbruksstyrelsen som övriga myndigheter, som har uttalat sig i ärendet, finner att det ur både jordbrukets och det allmännas synpunkt är angeläget att torrläggning kommer till stånd.

Det *förslag till torrlägningsåtgärder*, som förordats i utredningarna, syftar till fullständig torrläggning av Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön genom reglering av Täljeån över en sträcka av ca 40 kilometer. Det anses vara lämpligt att genomföra torrläggningen i de tre områdena samtidigt, eftersom en åtgärd i något av de övre områdena medför krav på kompenserande åtgärder nedströms.

Torrlägningsåtgärderna i Kvismaredalen föreslås utföras dels genom vidgning av Kvismare kanal, dels genom ett antal lokalinvallningar. Dessa kan utföras oberoende av varandra. Genom pumpar kan sedan vattenståndet inom varje område hållas vid lämplig nivå. Denna nivå kan varieras om det behövs, t. ex. på grund av ytsänkning. De f. d. sjöarna Östra och Västra Kvismaren skall lämnas i det närmaste orörda. Härigenom erhålls möjlighet att tillgodose naturvårdsintresset. Inom en del av Östra Kvismaren har för övrigt

1960 uppförts låga vallar, som kan hålla kvar en mindre vattenspegel för fågellivet även sedan vårflödena sjunkit undan.

Inom Mosjöbotten föreslås torrläggningen ske genom en mindre vidgning av Täljeån och genom ett antal lokalinvallningar. Med hänsyn till den dimension Täljeån föreslagits få, är det nödvändigt att utföra samtliga invallningar samtidigt.

För torrläggningen inom Västra Mosjön är det tillräckligt med viss vidgning av Täljeån.

Utöver lokalinvallningarna har ytterligare fullföljdsåtgärder hänförliga till inre rationalisering ansetts erforderliga för att fullt utbyte skall erhållas av åtgärderna i Täljeån och Kvismare kanal. I första hand erfordras i begränsad utsträckning täckdikning och i samband därmed igenläggning av öppna diken. Även byggande av vissa ägovägar och i någon mån stenröjning krävs. Däremot anses det f. n. inte vara behövt att göra nämnvärda byggnadsinvesteringar.

Den totala kostnaden för torrläggningen och fullföljdsåtgärderna inom de tre områdena beräknas till nedan angivna belopp.

Kostnad, milj. kr.

Anläggningskostnad

Kvismare kanal	3,50	
Mosjöbotten och Västra Mosjön, huvudkanal	0,63	
Mosjöbotten, invallningar	1,17	
Kvismaredalen, invallningar	3,10	
Täckdikning, ägovägar m.m.	4,70	13,10
<i>Kapitaliserade driftskostnader m.m.</i>		1,90
	Summa	15,00

Invallningskostnaderna liksom kostnaderna för övriga fullföljdsåtgärder anges variera starkt mellan olika delområden. Beträffande ett par delområden i Kvismaredalen uttalas, att det med hänsyn till de höga kostnaderna är oviss om invallning kommer till stånd.

Båtnaden, beräknad enligt de regler vattenlagen föreskriver, anges något överstiga den totala kostnaden. Det framhålls, att vid denna båtnadsberäkning hänsyn ej tagits till de betydande vinster som uppkommer genom yttre rationalisering eller till de i det föregående angivna indirekta verkningarna av torrläggningen för bygden beträffande befolkningsutveckling, investeringar i och utanför jordbruket m. m.

För att öka effekten av torrläggningsåtgärderna föreslår lantbruksstyrelsen och lantmäteristyrelsen, att i anslutning härtill *yttre rationalisering* främjas enligt de riktlinjer, som anges i vid utredningsarbetena upprättad översiktlig plan. Behovet av sådan rationalisering anses vara framträdande inom stora delar av det berörda området. Brukningsenheterna är i flertalet fall små och arronderingen är på många håll bristfällig. Då jordarts- och terrängförhållandena i allmänhet ger goda möjligheter att tillskapa stora, för maski-

nell drift lämpade fält, bör enligt ämbetsverken goda vinster kunna erhållas genom yttre rationalisering. Rörande riktlinjerna för den yttre rationaliseringen uttalas bl. a. följande.

För bedömningen av behovet av och förutsättningarna för yttre rationalisering har de brukningsenheter, som har ägor inom eller i anslutning till torrläggingsområdena, hänförs till ett antal behandlingsområden. De områden, för vilka genomgripande fastighetsreglering ansetts erforderlig, omfattar sammanlagt ca 12 000 ha, varav ca 8 000 ha åker. Härav bör i första hand vissa delar omfattande ca 5 000 ha, varav 4 000 ha åker, komma i fråga för åtgärder. För en areal av ca 9 000 ha, varav ca 5 000 ha åker, förordas successiv rationalisering.

För att kunna genomföra den yttre rationaliseringen krävs intresse härför från markägarnas sida samt tillgång till erforderlig kompletteringsmark, s. k. rationaliseringsreserv. Den första förutsättningen uppges vara uppfylld. I varje fall föreligger ett stort intresse för kompletteringsförvärv. För att öka befintliga brukningsenheter med 5—20 ha åker till en storlek av 25 ha åker beräknas behovet av rationaliseringsreserv till ca 2 000 ha åker. F. n. äger lantbruksnämnden 150 ha. Inom flera områden är en snar förbättring av fastighetsförhållandena så angelägen, att fastighetsregleringar kan behöva komma till stånd, innan den beräknade rationaliseringsreserven hunnit anskaffas. Det förutsätts, att i sådana fall regleringarna fullföljs genom successiva åtgärder för att förstora brukningsenheterna.

Beträffande *tidsplan och turordning* för torrläggningens och rationaliseringsåtgärdernas utförande uttalar lantbruksstyrelsen och lantmäteristyrelsen, att det är angeläget att åtgärderna beträffande huvudkanalen med hänsyn bl. a. till de betydande allmänna intressen de berör kommer till utförande snabbt. Samtidigt med arbetena i huvudkanalen torde även invallningarna i Mosjöbotten komma att utföras. Invallningarna i Kvismaredalen samt övriga fullföljdsåtgärder avseende yttre och inre rationalisering väntas sedan ske efter hand under en relativt lång tidsperiod.

Vidare anför ämbetsverken, att en samlad insats från samtliga rationaliseringsorgan bör eftersträvas i samband med de olika åtgärdernas genomförande. Strukturrationalisering, invallning och övriga markförbättringar bör så vitt möjligt genomföras i ett sammanhang med ledning av de översiktliga planerna. För att ett gott resultat skall erhållas bör rationaliseringsåtgärderna kombineras med driftsrådgivning.

Frågan om *finansieringen* av de föreslagna åtgärderna har ingående behandlats av lantbruksstyrelsen. Till kostnaderna för arbetena i huvudkanalen föreslår styrelsen i likhet med lantbruksnämnden i Örebro län, att statsbidrag beviljas med 50 procent vad gäller Kvismaredalen och med 40 procent i fråga om Mosjöbotten och Västra Mosjön. Till utgifterna för huvudkanalen har därvid hänförs även invallningskostnaderna i Mosjöbotten. Storleken av statsbidragen motiveras bl. a. av det allmännas intresse att torrläggningen kommer till stånd. Vid överläggningar med representanter för de berörda kommunerna har det bedömts möjligt att från kommunerna erhålla bidrag

motsvarande halva statsbidraget till nämnda åtgärder. Några bindande utfästelser härom har dock inte lämnats. Lantbruksstyrelsen föreslår, att utfästelserna om statsbidrag skall gälla under villkor att berörda kommuner gemensamt tillskjuter ett belopp, som uppgår till minst hälften av statsbidraget.

Med hänsyn bl. a. till att fullföljdsåtgärderna i vissa delområden sannolikt inte kommer att utföras förrän om åtskilliga år, bör enligt lantbruksstyrelsens mening nu endast anges de grunder enligt vilka statligt stöd bör utgå till sådana åtgärder. Beslut om statligt stöd enligt dessa grunder bör fattas av vederbörande rationaliseringsorgan från fall till fall, när anläggningarna blir aktuella. Härvid bör de allmänna villkor om investeringarnas räntabilitet, som anges i kungörelsen den 11 juni 1948, nr 342, angående statligt stöd till jordbrukets yttre och inre rationalisering m. m. (rationaliseringskungörelsen), givetvis iakttas. I fråga om grunder för stödet till fullföljdsåtgärderna uttalar styrelsen bl. a. följande.

För att få igång önskvärd yttre rationalisering i anslutning till fullföljdsåtgärderna i övrigt är det av särskild betydelse bl. a. att markägarnas medverkan till fastighetsregleringsåtgärderna kan vinnas i största möjliga utsträckning. Med hänsyn härtill bör markägarnas intresse för sådana åtgärder stimuleras i enlighet med de principer, som återspeglas i bestämmelserna i 14 § rationaliseringskungörelsen. I de fall lokalinvallningar och andra inre rationaliseringsåtgärder berör områden, som är i behov av genomgripande fastighetsrationalisering, bör sammankoppling ske mellan investeringarna och erforderlig fastighetsreglering enligt 14 § tredje stycket rationaliseringskungörelsen. Om statsbidrag med 50 procent skall kunna utgå till dylika åtgärder, bör sålunda krävas att sannolika skäl talar för att fastighetsreglering kan sättas igång och på lämpligt sätt genomföras. Formerna för sammankopplingen bör emellertid inte nu fastläsas. Det bör ankomma på lantbruksnämnden och överlantmätaren att i varje särskilt fall bedöma om dessa villkor är uppfyllda. Om överlantmätarens mening avviker mot lantbruksnämndens i sådan fråga, gäller enligt anvisningar till rationaliseringskungörelsen, att beslutet skall underställas lantbruksstyrelsens prövning. Lantbruksstyrelsen samråder i sådana ärenden med lantmäteristyrelsen.

I sådana fall då omfattande fastighetsreglering inte krävs bör statsbidrag utgå enligt bestämmelserna i 14 § andra stycket rationaliseringskungörelsen. Detta innebär att, då åtgärd sker i anslutning till yttre rationalisering av mera väsentlig omfattning, statsbidrag kan beviljas med 40 procent av kostnaderna och i övriga fall med 25 procent. Det torde även kunna uppstå fall, då det kan erfordras statsbidrag utöver vad som kan beviljas enligt bestämmelserna i kungörelsens 14 §. Kungl. Maj:t har i sådana fall möjlighet att jämlikt bestämmelserna i 15 § samma kungörelse bevilja förhöjt bidrag. Även särbestämmelsen i 12 § tredje stycket torde kunna bli tillämplig i vissa fall.

Till kostnaderna för åtgärderna i huvudkanalen och för invallningarna i Mosjöbotten beräknar lantbruksstyrelsen medelsbehovet för statsbidrag till 2 470 000 kr. Utbetalning av detta belopp beräknas komma att ske med ca 500 000 kr. årligen under fem år från budgetåret 1965/66. Då det inte är

möjligt att bedöma i vilken takt fullföljdsåtgärderna i form av yttre och inre rationalisering kommer att utföras, kan motsvarande beräkning av det årliga medelsbehovet för dessa åtgärder inte göras. Det kan dock antas att åtgärderna kommer att spridas ut över en relativt lång tidsperiod. Det årliga behovet av bidragsmedel bör därför tillgodoses inom gängse bidragsramar under anslaget för bidrag till jordbrukets rationalisering.

För finansiering av åtgärderna antas markägarna komma att efterfråga även statlig kreditgaranti för lån. Styrelsen anser dock att behovet av kreditgaranti bör tillgodoses inom de normala lånegarantiramarna.

Vid utredningsarbetet har även behandlats *frågor rörande torrlägningsåtgärdernas inverkan på Hjälmarén*. Sålunda har lantbruksstyrelsen i samråd med sjöfartsstyrelsen, vattenfallsstyrelsen, kommerskollegium, statskontoret samt länsstyrelserna i Södermanlands och Örebro län samt med anlitan- de av särskild expertis verkställt utredning rörande i första hand återverk- ningarna på vattenståndet och avrinningsförhållandena i Hjälmarén av åtgärder för torrläggning av Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön. Därefter har kostnaderna för eventuellt erforderliga åtgärder i Hjälmarén beräknats samt fördelningen av dessa kostnader mellan olika intressenter övervägts. Av det resultat som framkommit vid detta arbete framgår att inverkningarna på Hjälmarén blir ringa och att kostnaden för eventuella åtgärder för att kompensera sådana inverkningsar ej torde överstiga 240 000 kr. Som motiv härför anförs i huvudsak följande.

Sänknings- och invallningsåtgärderna inverkar mycket litet — normala år endast med en tillfällig höjning av 0,5 centimeter under några dagar vid vårflödens början — på vattenståndet i Hjälmarén och dess utlopp. Därjämte förekommer denna inverkan sällan. Beräkningar för ett par år med kraftiga vårflöden — då övre dämningsskänslan för Hjälmarén överskreds under 30 resp. 60 dagar — visar, att om torrlägningsåtgärderna vid dessa tillfällen varit genomförda, skulle dämningsskänslan ha passerats ett å två dygn tidigare än som ändock skedde. Detta skulle ha inneburit att vattennivån under några dagar tillfälligt höjts med fyra resp. sju centimeter. Högsta vattenståndet skulle dock inte ha blivit högre och vattenytan skulle ha återgått till normalt läge något tidigare. Det kan ifrågasättas om inte denna ringa inverkan bör kunna tillåtas utan kompensationsåtgärder beträffande vattenståndet och därmed förenade intressen.

Bedöms det vid rättslig prövning — med hänsyn till jordbruken kring Hjälmarén — att åtgärder ändå skäligen bör vidtas för att kompensera den obetydliga inverkan på Hjälmaréns vattenstånd, som kan förekomma, visar utredningen, att det är tillräckligt att en mindre rensning vidtas vid Biby broläge i Hjälmaréns utlopp. Kostnaderna för denna rensning beräknas inte överstiga 240 000 kr. Kraftverksintresset påverkas knappast av bortfallet av flödesmagasin i Kvismaredalen. Den eventuella åtgärden i Biby kan måhända medföra någon kraftförlust. Det kapitaliserade värdet av denna förlust kan emellertid knappast vara större än 20 000 kr. Ingreppen bedöms ej medföra risk för skada av någon betydelse för övriga intressen i Hjälmarén eller dess utlopp. För den eventuella kostnaden för kompensationsåtgärd är det blivande torrlägningsföretaget betalningsansvarigt.

Lantbruksstyrelsen och samrådsmyndigheterna anser det rimligt att staten tar på sig eventuella kostnader för kompensationsåtgärder. Staten bör sålunda utfästa sig att ställa medel till förfogande för att bekosta de åtgärder av nämnd art, som vattendomstol kan finna erforderliga. Detta förslag motiveras med att ett tidsödande arbete med att fördela det relativt ringa beloppet på ett stort antal betalningsansvariga därigenom undviks, samt med att den skada som förebyggs genom eventuell åtgärd i Biby säkerligen är mindre än den skada, som Kvismare-Mosjöområdet åsamkats genom uppströms företagna utdikningar.

Den verkställda utredningen beträffande Hjälmaren visar härjämte att behov föreligger av översyn av de bestämmelser som gäller för Hjälmarregleringen. Denna fråga anses dock vara helt fristående från de i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön aktuella åtgärderna för förbättrad torrläggning. I sammanhanget uttalar lantbruksstyrelsen efter samråd med statskontoret, att frågan om vem som skall svara för skötseln av regleringsdammen vid Hjälmarens utlopp bör slutligt avgöras i samband med översynen av regleringsbestämmelserna. Samtidigt bör även ställning tas till frågan om vem som skall svara för utprickning och underhåll av Hjälmarens farleder. Det bör likaledes anstå till detta sammanhang med att avveckla den av statskontoret förvaltade fonden för underhåll av segeldjupet i Hjälmaren m. m.

Departementschefen

Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön ligger på Örebro läns slättbygd och genomflyts av Täljeån, som utmynnar i Hjälmaren. Områdenas närmare belägenhet framgår av kartan. Genom att vattenståndet i Hjälmaren sänktes och Täljeåns nedre lopp kanaliserades torrlades under 1880-talet betydande åkerarealer. Markytan har därefter sänkts genom att torvjord bortodlats och samtidigt har avrinningen från övriga delar av Täljeåns nederbördsområde ökat. Genom dessa förhållanden har torrläggningen fortlöpande försämrats. Nu besväras bland annat cirka 7 000 ha åker, som ingår i omkring 630 brukningsenheter, ofta av vattenskador.

På uppdrag av Kungl. Maj:t — senast genom beslut den 27 april 1962 — har lantbruksstyrelsen i samråd med berörda centrala myndigheter och länsorgan utfört ett ingående utredningsarbete rörande förutsättningarna i tekniskt och ekonomiskt hänseende för att förbättra torrläggningen och i anslutning därtill genomföra rationaliseringsåtgärder av olika slag beträffande jordbruket i Kvismaredalen och de båda andra områdena. Vidare har klarlagts återverkningarna i socialt och ekonomiskt hänseende för hela den berörda bygden av fortsatt försumpning. På grundval av detta utredningsarbete, för vilket redovisning lämnats i det

föregående, har lantbruksstyrelsen med instämmande av samrådsmyndigheterna nu framlagt förslag i ämnet. Där i förordas i första hand vidgning av Täljeån och dess kanaliserade del — Kvismare kanal — samt såsom fullföljdsåtgärder invallningar och viss annan inre rationalisering. I anslutning därtill framförs synpunkter på behovet att främja den yttre rationaliseringen. Myndigheterna har vidare föreslagit, att statligt stöd i förhållandevis stor omfattning skall utgå till kostnaderna för torrlägningsåtgärderna och därmed direkt sammanhängande fullföljdsåtgärder. Dessa kostnader har beräknats till omkring 15 000 000 kr. Beträffande den närmare innebörden av förslagen torde få hänvisas till redogörelsen i det föregående.

1959 års riksdag (prop. 148; JoU 30; rskr. 284) har uttalat, att vid prövning av frågor om statligt stöd till åtgärder för inre rationalisering, till vilka hänförs bland annat torrläggning, bör beaktas att åtgärderna ur såväl företagsekonomisk som samhällsekonomisk synpunkt bör bidra till en sund investeringsverksamhet inom jordbruket. Mot bakgrunden härav samt rådande avsättningsläge för jordbruksprodukter bör enligt min uppfattning stor försiktighet iakttas då fråga är om förhållandevis kostsamma och mera omfattande torrlägningsåtgärder.

Det framgår av det utförda utredningsarbetet, att Kvismaredalen och de båda andra nu aktuella områdena innefattar några av de bästa jordbruksjordarna inom Närkes slättbygd. Brukningsenheterna har till övervägande del byggnader av god beskaffenhet. Topografiska och andra förutsättningar synes föreligga att genom yttre rationalisering i betydande utsträckning öka storleken och förbättra arronderingen av brukningsenheterna. Om torrläggningen förbättras torde rationell och lönsam jordbruksproduktion framgent kunna bedrivas inom områdena. Redan ur allmän jordbruksekonomisk synpunkt är det enligt min mening motiverat att ytterligare investeringar sker inom jordbruksföretagen i trakten. Härtill kommer dock att fortsatt försumpning av områdena, vilken medför att de ej kommer att kunna utnyttjas för produktiva ändamål, torde föranleda ekonomiska och sociala konsekvenser av stor räckvidd inte endast för direkt berörda jordbrukare utan även för befolkningen i övrigt inom bygden. Utebliven torrläggning har sålunda uppskattats medföra värdeförluster för jordbruksföretag på omkring 24 000 000 kr. Enligt av länsstyrelsen i Örebro län gjord uppskattning uppkommer härjämte förlust av eller inskränkt nytta av investeringar på 15 000 000 kr. i anläggningar och byggnader utanför jordbruket. Folkmängden uppges av länsstyrelsen komma att minska med omkring 1 300 personer utöver vad som följer av den mera normala befolkningsrörelsen. Från skilda håll har betonats att det råder stor osäkerhet hos befolkningen i bygden beträffande framtidsutsikterna om försumpningen får fortsätta. Kravet

på att förbättra torrläggningen i de aktuella områdena måste sålunda bedömas jämväl ur samhällsekonomisk synpunkt.

Mot bakgrunden av det anförda anser jag, att det är ett betydande allmänt intresse att torrläggningen i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön förbättras så att jordbruksjorden ej längre besväras av vattenskador. De av lantbruksstyrelsen beräknade kostnaderna härför, i runt tal 15 000 000 kr., måste bedömas mer än väl komma att uppvägas av de direkta och indirekta vinsterna. Givet är dock att utgifterna ej helt kan bäras av de berörda jordbrukarna. Med hänsyn härtill och till i det föregående angivna allmänna skäl förordar jag, att statligt ekonomiskt stöd och annan medverkan lämnas till torrläggningsåtgärdernas genomförande. I anslutning härtill vill jag erinra om att berörda kommuner enligt vad lantbruksstyrelsen redovisat ställt i utsikt att de kommer att lämna bidrag till kostnaderna i viss angiven utsträckning. Jag finner att det med hänsyn till nyttan för bygden av torrläggningen är väl motiverat att kommunerna lämnar bidrag.

Innan jag övergår till de regler, som bör gälla för statens medverkan, vill jag något behandla målsättningen för torrläggningen och rationaliseringsåtgärderna i övrigt. Den primära åtgärden för att fullständig torrläggning skall kunna ernås är enligt lantbruksstyrelsens utredningar att Täljeån och Kvismare kanal vidgas i enlighet med i ärendet redovisade översiktliga planer. I så nära anslutning härtill som möjligt bör i den utsträckning lantbruksstyrelsen angivit utföras fullföljdsåtgärder i form av invallningar, täckdikning m. m. Det är också angeläget att yttre rationalisering kommer till stånd i sammanhanget. Den av lantbruksstyrelsen och lantmäteristyrelsen framlagda översiktliga planen för sådan rationalisering synes mig vara väl ägnad att ligga till grund för det fortsatta arbetet i denna del. Nämnda rationaliseringsåtgärder bör följas upp genom driftsrationalisering.

Genomförandet av de nyss angivna åtgärderna torde, såsom lantbruksstyrelsen framhåller, på grund av deras omfattning ta relativt lång tid i anspråk. Stora arbetsinsatser kommer att krävas av lantbruksnämnden och lantmäterimyndigheten samt i vissa delar även av hushållnings-sällskapet och skogsvårdsstyrelsen. En viktig del av statens medverkan består därför i att rationaliseringsorganen avdelar personal för ändamålet och att det tillses att organens insatser nära samordnas. Enligt min mening bör riktlinjerna för verksamheten lämpligen behandlas vid det organiserade samråd under landshövdingens ledning, som jämlikt beslut av 1959 års riksdag (prop. 148; JoU 30; rskr. 284) bör äga rum mellan de förut nämnda organen inom länsrådets ram. Till överläggningarna bör även representanter för berörda kommuner och andra intressenter kunna kallas. Härigenom bör också naturvårdssynpunkterna kunna framföras. Vederbörande centrala myndigheter bör — i erforderlig utsträck-

ning genom att de samlade personalresurserna omdisponeras — avdela särskild personal för att i första hand ägna sig åt de olika arbetsuppgifterna inom Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön. Det synes mig vara lämpligt att, såsom fallet varit i vissa delar av utredningsarbetet, den personal inom rationaliseringsorganen som stadigvarande blir sysselsatt med uppgifterna i fråga, sammanförs till en särskild arbetsgrupp. Formella beslut i förrättningsfrågor och rörande det statliga ekonomiska stödet m. m. bör dock i gängse ordning fattas av vederbörande länsorgan. Kostnaderna för rationaliseringsorganens insatser torde kunna täckas inom vederbörande myndigheters ordinarie avlönings- och omkostnadsanslag. För att bestrida eventuella kostnader för särskilda undersökningar genom utomstående expertis bör dock Kungl. Maj:t kunna ställa medel till förfogande ur anslaget Bidrag till jordbrukets rationalisering, m. m.

För vissa av de arbetsuppgifter, främst förrättningsåtgärder, som ankommer på lantbruksnämnden och lantmäterimyndigheten, skall enligt lantbruksnämndstaxan och lantmäteritaxan uttas ersättning av markägarna. I förut nämnda beslut den 27 april 1962 har Kungl. Maj:t bemyndigat lantbruksstyrelsen att utan kostnad för fastighetsägarna låta upprätta detaljplan för vissa avdikningsåtgärder inom Mosjöbotten och Västra Mosjön samt att i samråd med lantmäterimyndigheten utföra viss annan planläggning. För att stimulera till att förrättningar och andra åtgärder av olika slag snabbt kommer till stånd och för att underlätta en smidig handläggning bör enligt min mening inom hela området kostnaderna för att upprätta erforderliga detaljplaner, för projekteringsarbetet samt för förrättningar av olika slag i fortsättningen stanna på statsverket. Kungl. Maj:t torde äga besluta härom.

Regler rörande stödgivningen till investeringskostnader för torrläggning och fullföljdsåtgärder ges i kungörelsen den 11 juni 1948, nr 342, angående statligt stöd till jordbrukets yttre och inre rationalisering m. m. (rationaliseringskungörelsen). Dessa regler innebär i huvudsak, att statsbidrag normalt utgår med 25 procent av kostnaderna. Står åtgärderna i samband med yttre rationalisering av viss i kungörelsen angiven omfattning kan dock bidrag utgå med 40 respektive 50 procent. Härutöver har Kungl. Maj:t möjlighet, att då vissa särskilda skäl föreligger, medge högre statsbidrag än som eljest skulle kunna utgå. För att underlätta finansieringen kan, förutom statsbidrag, även statlig lånegaranti beviljas.

I fråga om stödgivningen till de i Kvismaredalen, Mosjöbotten och Västra Mosjön aktuella åtgärderna har lantbruksstyrelsen och samrådsmyndigheterna föreslagit att viss avvikelse skall kunna ske från nyss nämnda regler. Sålunda förordar styrelsen, att statsbidrag skall utgå med 50 procent till kostnaderna för arbetena i kanalen i Kvismaredalen och med 40 procent till utgifterna för arbetena i Täljeån inom Mosjöbotten

och Västra Mosjön, till vilka även hänförts kostnaderna för invallning i Mosjöbotten. Till övriga åtgärder — bland annat invallningarna i Kvismaredalen — föreslås att bidrag utgår enligt reglerna i rationaliseringskungörelsen. Med hänsyn till den grundläggande betydelse arbetena i Kvismare kanal och Täljeån har för hela uppgiften att förbättra torrläggningen i områdena delar jag uppfattningen, att särregler bör gälla för statsbidragen till dessa arbeten. För egen del anser jag dock att bidragen till åtgärderna i huvudavloppet inom alla tre områdena bör utgå med samma procentsats, nämligen 50. Jag finner också att bidragsgivningen till kostnaderna för invallningarna bör ske enligt enhetliga normer för samtliga områden. Med hänsyn till vikten av att yttre rationalisering äger rum i anslutning till torrläggningen anser jag, att bidrag till kostnaderna för invallningarna liksom för övriga fullföljsåtgärder bör utgå enligt reglerna i rationaliseringskungörelsen. Kungl. Maj:t torde i och för sig äga utfärda erforderliga närmare bestämmelser av denna art.

Av lantbruksstyrelsens utredningsarbete framgår, att inverkningarna på förhållandena i Hjälmaren av åtgärderna i Kvismaredalen och angränsande områden blir ringa och att kostnaden för att eventuellt kompensera sådana inverknings ej torde överstiga 240 000 kr. I anslutning till styrelsens förslag i ämnet och under hänvisning till därvid anförda skäl förordar jag, att staten utfäster sig att intill ett belopp av angiven storleksordning bidra till att bestrida sådana kompensationsåtgärder, som vattendomstol kan finna erforderliga. Frågan om översyn av bestämmelserna för Hjälmarens reglering och skötseln av farleder m. m. i sjön bör såsom lantbruksstyrelsen och samrådsmyndigheterna funnit tas upp till slutlig prövning i annat sammanhang.

Rationaliseringsåtgärderna i Kvismaredalen och övriga områden bör slutligen även stödjas genom att medel ur jordfonden i erforderlig omfattning ställs till förfogande för sådana fastighetsförvärv som underlättar åtgärdernas genomförande. Erfarenheterna visar att ett tillfälligt överförande av fastigheter till lantbruksnämnden ofta är nödvändigt för att åstadkomma de åsyftade rationaliseringarna.

Det sammanlagda medelsbehovet för statsbidrag till här avsedda torrläggnings- och fullföljsåtgärder kan med utgångspunkt från de av lantbruksstyrelsen angivna kostnaderna uppskattas till omkring 5 600 000 kr. Härav kan ungefär 2 900 000 kr. beräknas hänföra sig till åtgärderna i huvudavloppet och till de invallningar i Mosjöbotten, vilka torde bli aktuella under en första etapp i arbetena. Härutöver uppkommer anspråk på medel till sådana bidrag, som kan komma i fråga i samband med den yttre rationaliseringen. Med hänsyn till tidsåtgången för erforderliga syneförrättningar och planeringar torde medelsbehovet för att utbetala statsbidrag bli ringa under innevarande och nästkommande budgetår. Därefter kan huvuddelen av bidragsbeloppet på cirka 2 900 000 kr. behöva utbetalas under ett eller två budgetår.

Statsbidragen bör utgå ur anslaget Bidrag till jordbrukets rationalisering, m. m. Bidragen till kostnaderna för arbetena med huvudavloppet, till invallningarna i Mosjöbotten och eventuella kompensationsåtgärder i Hjälmaren bör för att undvika stora inskränkningar i medelstillgången för bidrag till rationaliseringsåtgärder inom andra trakter ej avräknas på den ram som under anslaget fastställs för bidrag till inre rationalisering. Behovet av bidragsmedel i övrigt för inre rationalisering och för yttre rationalisering torde komma att fördelas över flera år. Detta medelsbehov bör därför liksom behovet av statlig kreditgaranti för lån till torrlägnings- och rationaliseringskostnader kunna rymmas inom gängse bidrags- och garantiramar.

Med hänsyn till omfattningen av den statliga stödgivningen till nu ifrågasatt projekt torde riksdagens godkännande av vad jag i det föregående förordnat bära inhämtas innan ytterligare åtgärder i ämnet vidtas. Därest riksdagen ej har något att erinra mot mina förslag, bör de fortsatta åtgärderna igångsättas innevarande år.

Under återopande av vad jag i det föregående anfört hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen

dels att godkänna att statligt stöd till förbättrad torrläggning m. m. inom Kvismaredalen m. fl. områden i Örebro län lämnas på i huvudsak det sätt jag i det föregående föreslagit,

dels att medge att staten utfäster sig att intill ett belopp av cirka 240 000 kr. bidra till kostnaderna för kompensationsåtgärder i Hjälmaren som vattendomstol kan komma att föreskriva.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Kungl. Höghet Regenten att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

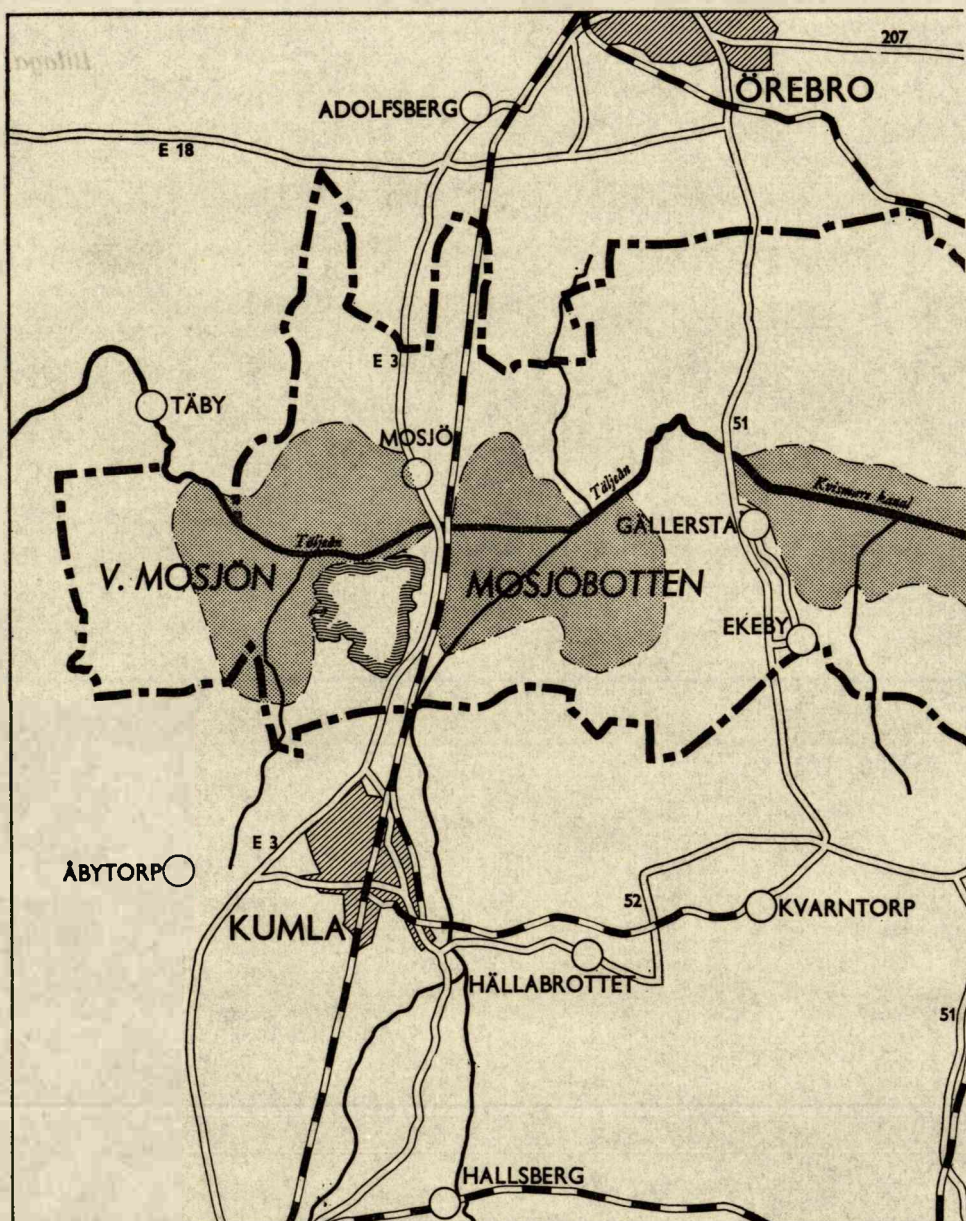
Ur protokollet:

Raimond Kolk

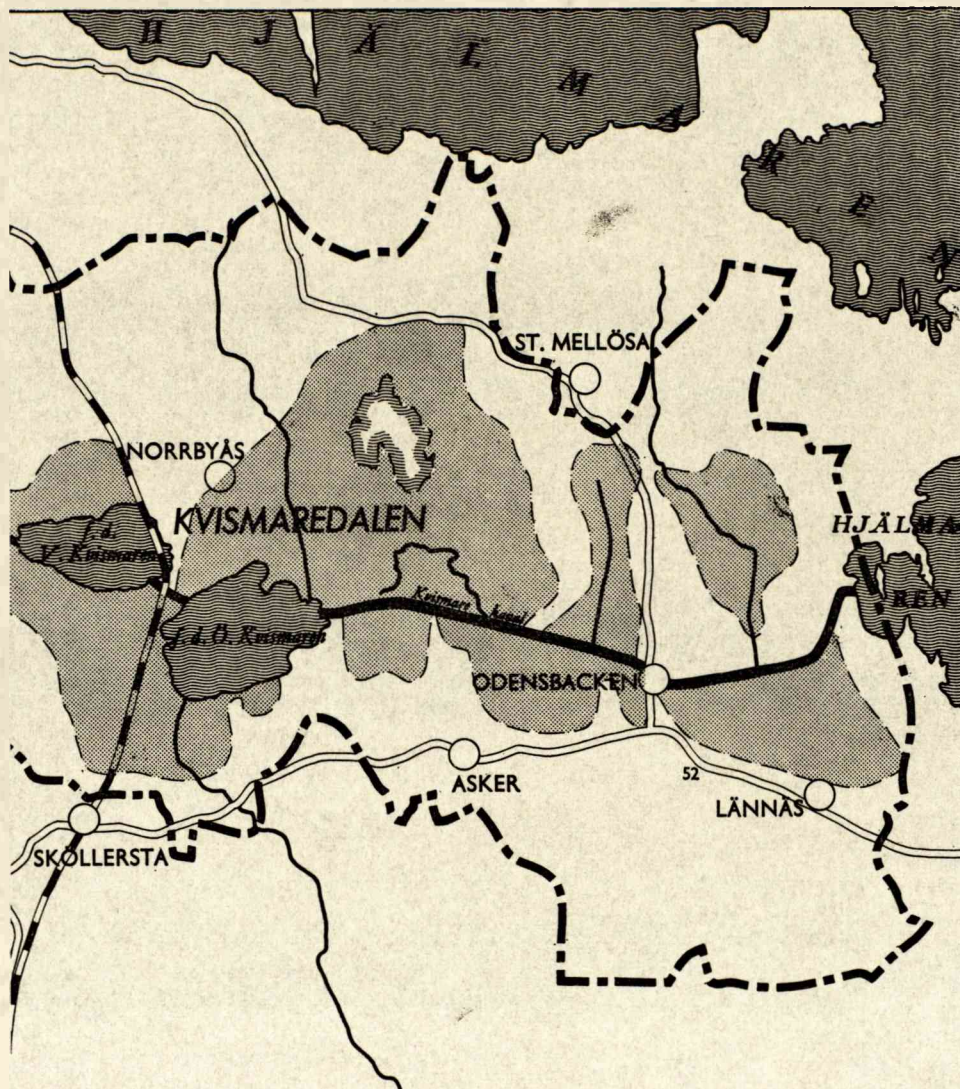
Bilaga.

Örebro län
Kommunerna
Örebro, Adolfsberg, Tabby,
V. Mosjön, Kåmla, Gal. Ersta,
Frystad, Kåmla, Örebro

Karta över
 KVISMAREDALENS, MOSJÖBOTTENS
 och V. MOSJÖNS torrlägningsområde
 inom ÖREBRO LÄN

BETECKNINGAR

- Gräns för rationaliseringsområde
- Riks- och länsvägar med nummer
E 18
- Torrlägningsområde
- Sjö

